

DEDE KORKUT ANLATMALARINDA KÜÇÜK DÜŞME MOTİFİ

Humiliation Motif into The Dede Korkut Narratives

Dr. Gonca KUZAY DEMİR*
Doç. Dr. Muvaffak DURANLI**

ÖZ

Dünya üzerindeki milletlerin sözlü kültür ürünleri arasında birçok ortak özellik bulunmaktadır. Sözlü kültür ürünleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, motif odaklı çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dünya genelinde evrensel kullanım alanına sahip birçok motif vardır. Bunlardan bir tanesi de “küçük düşme” veya “küçük düşürme” şeklinde ortaya çıkan motiftir. Yaygın kullanıma sahip olmasına rağmen, bugüne kadar Türk destanlarında “küçük düşme” veya “küçük düşürme” motifi hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Bireyin yetersizliklerinin ve zaaflarının bir topluluk içerisinde irdelenmesiyle ortaya çıkan ve bireyin topluluktan dışlanmasına neden olan bu durum, epik anlatmalarda destan kahramanları için söz konusu olduğunda bir sıra eylemin ortaya çıkmasına neden olan temel motiflerden birini oluşturur. Destanlar, bireyden yola çıkarak bir toplumun başarılarını, birlik ve bütünlüğünü konu eden kahramanlık anlatımlarıdır. Bu eserlerde insanî özellikleri ön plana çıkan kahramanlardan çok, toplum için mücadele eden ideal kahramanlar mevcuttur. Bu nedenle destanlarda kahramanın küçük düşmesi veya küçük düşürülmesi ancak bir karşı tepkinin ortaya çıkmasıyla mümkündür. Tek başına kullanıldığında aşağılama ve horlama şeklinde tespit edilen ve anlatmanın gelişimine katkı sunmayan küçük düşme, ancak kendisinden sonra bir hareketi başlattığında bir motif olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda küçük düşme motifi, “doğurgan” bir motiftir ve kendinden sonra ortaya çıkan değişken motif ile bir bütünlük oluşturur. Bu makalede; Türk kültürünün önemli eserlerinden olan Dede Korkut anlatmalarındaki küçük düşme motifi üzerinde durulmuştur. Öncelikle kelimenin kavram alanı belirlenmiş, bir motif olup olmayacağı tartışılmıştır. Daha sonra Dede Korkut anlatmalarındaki küçük düşme motifinin ortaya çıkmasına neden olan ve bu motifin sonucunda ortaya çıkan epizotlar tespit edilmiş ve anlatılardaki kullanım sıklığı göz önüne alınarak yapısal bir analiz yapılmıştır. Bu çalışmayla, evrensel bir motif olan küçük düşmenin Dede Korkut anlatmalarından yola çıkarak kullanım alanı belirlenmeye çalışılmış ve motif ile Türk kültüründeki vurgulanan değerler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Destan, Dede Korkut, motif, küçük düşürme, aşağılama

ABSTRACT

There are many common characteristic among the oral cultural products of nations all over the world. The differences and similarities between oral cultural products enable the appearance of motif oriented studies. There are many motifs around the world that have universal usage. One of them is the motif that emerges as “being humiliated” or “humiliate” which has a universal usage. Although it has so common usage, in Turkish Epopees any studies have not been done about the motif of “being humiliated” or “humiliate” until today. This situation that emerges as a result of searching for someone’s disabilities and weaknesses within a community and causes a person to be excluded from the population, comprises one of the basic motifs that cause a series of actions to appear when it is the subject of epopee heroes in epical narrations. Epopees are the narratives of heroism that mention the success, unity and integrity of a society based on individual. In these works, ideal heroes who make a bid for society exist rather than the heroes coming into prominence with their human features. So, in epopees “being humiliated” or “humiliate” of the hero is only possible when counter response appears. When it is used alone, humiliation which is identified as scorning or underrating, and has no contribution to progress of the narration can only be evaluated as a motif when it starts an action after itself. In this sense the humiliation motif is a “ferocious motif” and integrates with a variable motif that emerges after itself. In this article emphasis is put on humiliation motif in Dede Korkut narrations which is one of the important works of Turkish culture. First, the concept of word is identified and then it is discussed whether it could be a motif or not. Subsequently, the episodes that cause the humiliation motif in Dede Korkut narrations to appear and emerge as a result of this motif are determined. and a structural analysis is performed by considering the frequency of usage in narrations. In this study it is attempted to determine the usage of humiliation motif which is a universal motif through Dede Korkut narrations and the values highlighted in Turkish culture through motif is detected.

Key Words

Epopee, Dede Korkut, motif, humiliation, scorning.

* Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Anabilim Dalı, Manisa/Türkiye, goncakuzay@hotmail.com

** Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye, m_duranli@hotmail.com.

“İnsan ruhunu kasıp kavuran bir duygunun- küçük düşürülmenin- gene aynı ruhu yücelteceğini kim yadsıyabilir?” (Dostoyevski 2007: 151)

Giriş

Milletleri birbirlerinden ayıran temel öge, kültürleridir. E. B. Tylor, kültürü; “*kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün*” olarak tanımlamaktadır (Güvenç 1979: 101). Benzer bir tanım Ziya Gökalp tarafından “*Kültür (hars), bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî (intellectuel), bedî (estetique), lisanî, iktisadî, fennî (thecnique) hayatlarının ahenkli mecmuasıdır*” şeklinde yapılmıştır (Gökalp 1976: 25). Buradan anlaşıldığı üzere her millet, kendi kültürel yapısını oluşturmakta ve kültürel ürünlerini şekillendirmektedir. Bununla birlikte, dünya milletlerinin sözlü kültür ürünlerine bakıldığında, milletler arası ortak tür- lere, ortak konulara ve ortak motiflere sahip yaratmaları tespit etmek mümkündür. Metin Ekici’nin belirttiği gibi, milletler arası tespit edilen bu benzerlikler, halk bilimi ve kültür tarihçileri tarafından iki sebebe dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki “*coğrafi komşuluk, tarihî, kültürel ve ekonomik ilişkiler gibi*” ortaklıkları merkeze alırken, ikincisi ise birbirinden farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların benzer durum ve olaylar karşısında benzer şeyleri düşünüp benzer yaratmalar üreteceğine odaklanmaktadır (Ekici 1998: 51).

Sözlü kültür ürünleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklara odaklanan metin merkezli yöntemler, özellikle de motif odaklı çalışmalarda ortaya çık-

maktadır. Metin merkezli kuramlar ve bunlara bağlı yöntemler dâhilinde ele alınan gelişmeci, yayılmacı ve yapısalcı kuramlar ve yöntemler, temelde halk bilgisi ürünlerinin bağlam ve işlev özelliklerini göz ardı etmeleri nedeniyle eleştirilmekle birlikte, sözlü kültür ürünlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını tespit etmek ve bunların nedenlerini ortaya koymak amacıyla karşılaştırmalı çalışmalarda oldukça fazla kullanılmaktadır. Karşılaştırmalı çalışmaların başında da sözlü kültür ürünlerinin motifleriyle ilgili çalışmalar gelmektedir.

Dünya genelinde evrensel kullanım alanına sahip birçok motif vardır. Bunlardan biri de “küçük düşme” motifidir. Yaygın kullanıma sahip olmasına rağmen, bugüne kadar Türk destanlarında “küçük düşme” veya “küçük düşürme” motifi hakkında bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle bu makalede; Dede Korkut anlatmalarındaki küçük düşme motifi üzerinde durulmuştur. Öncelikle “küçük düşme” teriminin kavram alanı belirlenmiş ve bir motif olup olmayacağı tartışılmıştır. Daha sonra Dede Korkut anlatmalarındaki küçük düşme motifinin ortaya çıkmasına neden olan ve bu motifin sonucunda ortaya çıkan epizotlar tespit edilmiş ve motifin anlatmalardaki kullanımını dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Bu çalışmayla, evrensel bir motif olan küçük düşmenin Dede Korkut anlatmalarında üstlendiği rol incelenmeye çalışılmıştır.

“Küçük Düşürme”, “Aşağılama” ve “Horlama” mı?

Sözlüklerde alfabetik dizilimle verilen kelime ve kavramlar; hayattan kopuk, bir envanter defterindeki malzeme listesini andırmaktadır. Kelime ve kavramların canlanması, onların

sözlü veya yazılı formda duygu, istem ve beğenilerin ifade edilmesindeki kullanımlarıyla mümkün olur. Bu açıdan sözlü veya yazılı anlatım içinde yer alan kelime ve kavramlar sözlüklerdeki soğuk ve yetersiz tanımlarının ötesinde canlı bir anlatım unsuruna dönüştüklerinde düşünce sisteminde daha net anlamlara sahip olmakta ve sözlüklerde birbirine yakın anlamlar içerdiği düşünülen kelime ve ifadelerin sözlü veya yazılı aktarımında anlamsal açıdan farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde; *“Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü”* açıklamalarıyla *“dil dışı bağlam”* olarak adlandırmıştır (Vardar 2007: 31).

Doğan Aksan da; *“birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eş anlamlıların, içine düştükleri alan”*ın “kavram alanı” olarak adlandırıldığını ve aynı kavram alanında değerlendirilen kelimelerin konuşma, okuma ve yazma sırasındaki kullanımlarının farklılaştığını ifade eder (Aksan 1971: 254).

Genel olarak Türkçe sözlüklerde “aşağılamak”, “horlamak/hor görmek” ve “küçük düşürmek” kavramları yakın ifadelerle açıklanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun hazırlamış olduğu Güncel Türkçe Sözlük'te aşağılamak; *“değerinden düşük göstermek, küçültücü davranışlarda bulunmak ve hor görmek”*, hor görmek; *“bir kimseye değersiz gözle bakmak”* ve küçük düşürmek ise; *değerini ve şerefini sarsmak”* açıklamalarıyla verilmiştir (<http://www.tdk.gov.tr> E.T. 01.07.2015). Bu açıklamalar yukarıda yer alan ifade-

lerin hemen hemen ortak bir “kavram alanı” içinde yer aldıklarını göstermektedir. “Aşağılamak”, “hor görmek” ve “küçük düşürmek”, ilk bakışta ortak bir kavram alanına sahipmiş gibi olsalar da gerçekte farklı anlamsal zenginliğe sahiptir. Örneğin; “küçük düşürmek” kavramı kendi içinde diğer ifadelerden farklı olarak çoğulluk içerir. Bu kavram, kesinlikle iki kişi “küçük düşüren” ve “küçük düşürülen” arasında değil, üçüncü şahısları/tanıkları da kapsamaktadır. “Küçük düşürülme” kavramının en belirgin ayırıcı özelliği en az üç kişi arasında geçiyor olmasıdır. “Aşağılamak” ve “hor görmek” çoğulculuğa sahip olduklarında konuşmada veya yazıda bu çoğulculuğun ifade edilmesine gereksinim duyarlar. Örneğin; “Herkesin içinde beni aşağıladı” ve “Başkalarının yanında beni hor gördü” şeklindeki örnekler sözle veya hareketle yapılan eylemin çoğulculuğunu gösterirken, “Beni küçük düşürdü” veya “Küçük düştüm” ifadelerinin en az üç kişi arasında geçtiğini dinleyici veya okuyucu bilmekte, çoğulculuğu sorgulamamaktadır.

Çoğulculuğun ötesinde “küçük düşme” kavramı geleneksel kültürde daha belirleyici bir işleve sahiptir. Özcan Köknel küçük düşürülmenin, “bireyin toplumun değerlerine uymadığı suçlamasını” taşıdığını ve bir bakıma dışlanma içerdiğini ifade eder (Köknel 1988: 85). Küçük düşmenin en belirleyici olan özelliği bu bakımdan dışlanmadır.

Carl Gustav Jung, *Keşfedilmemiş Benlik* adlı eserinin, Kendini Tanıma adlı bölümünde küçük düşmeye değinir ve kişinin kendini tanımasının kusursuz olmadığını kabullenmesiyle gerçekleşeceğini ve bu şekilde kuru-

lan insanî ilişkinin “mükemmel olmaya, zayıf, çaresiz ve desteğe muhtaç olmaya” dayandığını ve ancak bunun bilinçli bir kabullenme ve saygıyla sağlanacağını belirtir. Jung’a göre; “Kusursuz olanın başkasına ihtiyacı yoktur, ama zayıf olanın vardır, çünkü o kendisine bir destek arar ve partnerini daha aşağı bir konuma düşüren, hatta aşağılayan herhangi bir şeyle yüzlemez. Bu aşağılama ancak idealizmin çok önemli bir rol oynadığı durumlarda çok kolaylıkla gerçekleşebilir” (Jung 1999: 117-118).

Jung’ın insanî bir özellik olarak nitelediği, bireyin yetersizliklerini ve zaafalarını kabul etmesi durumunu, epik dönem anlatmaları olan destanlarda tespit etmek mümkün değildir. Destanlar, bireyden yola çıkarak bir toplumun başarılarını, birlik ve bütünlüğünü konu eden kahramanlık anlatımlarıdır. Bu eserlerde insanî özellikleri ön plana çıkan kahramanlardan çok, toplum için mücadele eden ideal kahramanlar mevcuttur. Destan kahramanları zayıf yönleri bulunmayan, kusursuz yaratılışlı üstün kahramanlardır. Naciye Yıldız’ın ifadesiyle “Destan kahramanları, sıradan insanlara göre idealize edilmiş, onlardan farklı tiplerdir” (Yıldız 2009: 76). Bu nedenle destanlarda kahramanın küçük düşmesi veya küçük düşürülmesi ancak bir karşı tepkinin ortaya çıkmasıyla mümkündür. Küçük düşmenin karşı tepki ortaya çıkarmadığı durumlarda aşağılama ve horlama, anlatmada ötekileştirilen gruba yöneliktir.

“Küçük Düşme” Bir Motif Mi?

Halk Edebiyatının Motif İndeksi gibi detaylı bir çalışmayı hazırlayan Stith Thompson’a göre; “Motif bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne

sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır” ve “geleniğin bir parçası olabilmek için bu unsur insanların onu hatırlayacağı ve tekrar edeceği geleniğe has bir özelliğe sahip olmak zorundadır. Sahip olunan bu özellik sıradan ve bayağı bir özellik değil, farklılığı gösteren bir özelliktir” (Ekici 2013: 112).

Rus araştırmacı Boris Nikolayeviç Putilov (1919- 1997) temelinde Rus kültür dairesi üzerine kurguladığı çalışmalarında motif kavramını sorgulamıştır. Putilov’a göre; “Epik konuyu oluşturan yapılardan biri olan motif, epik konu sisteminin bir unsurudur. Motif, konu sisteminin kadrosunda işlev görür, o bu sistem içinde kendi yerini bulur ve kendi içeriğini bütünüyle ortaya koyar. Her motif belirgin bir şekilde bütünle (konuyla) ve aynı zamanda bir bütünün parçaları olan diğer motiflerle bağlantılıdır” (Putilov 1975: 143- 144). Ona göre, epik bir eserde yer alan tek bir motif, konu oluşturucu veya konuyu belirgin derecede etkileyen bir unsur değildir. Genel olarak tek başına yer alan motifler, epik eserdeki konunun gelişimine birincil derecede bir katkıda bulunmazlar. “... epik eserde motifler çiftler oluşturur. Birleşimde birinci unsur değişmeden kalacak, ikinci unsur ise değişken olacaktır” (Putilov 1975: 150). Putilov, buna örnek olarak “av” motifini ele alır. Kahramanın ava çıkması anlatımlarda değişmeyen bir motiftir, fakat kahramanın avda başına gelenler değişkendir. Bu açıdan “ava çıkma” bir motiftir, fakat tek başına yer aldığı konunun gelişimine hiçbir etkisi yoktur.

“Epik konunun bazı motifler yardımıyla değil, kendine özgü bloklar

oluşturan motif serileri yardımıyla karşık kombinasyon sunduğunu söylemek mümkündür.” görüşünü savunan B. N. Putilov, birkaç motifin bir araya gelip konu akışında belirgin bir değişiklik sağlamasından hareketle motif blokları oluştuğunu belirtmekte ve bu tür motifleri “doğurgan” (Rus. “porojdayuşçiy”) veya “konu oluşturan” (Rus. “Sjujetoobrazuyuşçiy”) motifler olarak tanımlamaktadır (Putilov 1975: 152).

Rus bilim adamı Eleazar Meletinskiy ise motifin mikro bir konu oluşturduğunu iddia etmektedir. Ona göre; motif bir eylemi, durumu, haberi içeren, belirli ölçüde bağımsız ve anlamlı bir mikro konuyu içermektedir. Meletinskiy, S. Thompson’un motif listesine çok yaygın olması ve listede yer alan kavramların bünyesinde eylemin zorunlu görülmemiş olmasını eksiklik olarak görmektedir. Ona göre, motifler çiftler halinde bulunma yönelimine sahiptirler. “Eylem- karşı eylem” ilkesi temelinde bazı motifler çoğunlukla (özellikle de masalda konu bitimini sağlayan) birbiriyle çelişkili iki süreç şeklinde, çiftler halinde bulunma yönelimine sahiptirler. Bunun dışında, konu çerçevesinde genellikle motifler yumağı, onların kaynaşması ve birleşmesi yer almaktadır (Meletinskiy 1994: 55).

Buraya kadar görüşlerine yer verdiğimiz araştırmacıların görüşlerinden hareketle küçük düşmenin anlatılarda bir motif olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Stith Thompson tarafından hazırlanan Motif İndeks küçük düşürme motifi açısından tarandığında, motifin tek başına bir eylem oluşturma kabiliyetinde görüldüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Motif İndeks’in “K-Aldatma-Hile” başlığı altında *hi-*

leyle küçük düşürme ve “M- Geleceğin Takdiri” başlığı altında küçük düşürmenin bir lanet olarak tespit edildiği motifler görülmektedir. Ayrıca, “Q-Ödüller ve Cezalar” başlığı altında küçük düşürücü ceza motifleri yer almaktadır (Thompson 1955-1958). Küçük düşme anlatılarda hareketi başlatan, Putilov’un ifadesiyle doğurgan bir motiftir ve kendinden sonra gelen değişken motifle birlikte motif çiftlerini veya bir başka değişle motif serilerini oluşturmaktadır. Örneğin; çocuksuzluk motifi, ancak bu nedenle küçük düşürüldüğünde anlam kazanır ve çocuksuz bireylerin çare aramasıyla harekete dönüşür ve bu bir sıra motifi içinde barındıran epizotlar zincirini oluşturur.

Dünya ve Türk destanlarında yaygın bir kullanım alanına sahip olan küçük düşme motifleriyle ilgili örnekleri bu makale içinde tek tek ele almak çalışmanın boyutunu aşmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, sadece Dede Korkut anlatmalarındaki küçük düşme motifleri üzerinde durulmuştur.

Dede Korkut anlatmalarında küçük düşme veya küçük düşürmeyle ilgili pek çok unsur vardır. Bunlardan bir kısmı anlatılarda yer alan çeşitli aşağılama ve horlamaya yönelik ifadelerdir. Örneğin; Salur Kazan’ın yurdunu yağmalamaya kâfirlere, Karacuk Çoban “itim kâfir” tabirini kullanır. Yine Kazan Bey Toma Kalesinin tekürüne: “İt gibi güv güv iden çerkez hırs- lu, küçücük tonuz şölenli, bir torba saman döseklü, yarım kerpiç yasduklu, yonma ağaç tanrılı, köpegüm kâfir” şeklinde hitap eder (Ergin 1994: 98, 238). Bunların dışında anlatılarda yer alan ve karşı bir hareketin ortaya çıkmasına neden olmayan durumlar bulunmaktadır. Örneğin; Beyrek, ya-

lanıcı oğlu Yaltacuk ile Banı Çiçek'in düğününe geldiğinde, Oğuz Beylerini Yaltacuk ile ok atar görür. Oğuz Beyleri her ok attığında "elün var olsun" der, Yaltacuk attığında ise "elün kurusun, parmağların çürüsün, hay tonuz oğlu tonuz" der (Ergin 1994: 143). Bir başka örnek, aynı hikâyede Beyrek'in düğün yerinde kadınların bulunduğu otağa gidip, düğünü olacak kızın kalıp oynamasını istemesiyle ortaya çıkar. Beyrek kendisini kandırmak için Banı Çiçek'ten önce ayağa kalkan tüm kadınları ayıplarını yüzlerine vurarak küçük düşürür. Böylelikle kadınlar yerlerine geri oturur (Ergin 1994: 146-148). Bu tip ifadeler, küçük düşme motifi kapsamında düşünülmemekte olup sadece aşağılama ve horlama içermektedir.

Dede Korkut Anlatmalarında "Doğurgan" Bir Motif Küçük Düşme

1. Çocuksuzluk Nedeniyle Küçük Düşme

Türk halk anlatmalarında sıklıkla kullanılan ve geleneksel kültürde doğacak kahramana olağanüstülük kazandıran motiflerin başında çocuksuzluk motifi gelmektedir. Bu motif kahramanın mucizevi doğumu motifine bir zemin teşkil etmektedir (Yıldız 2009: 87). Dede Korkut anlatmalarında da karşımıza çıkan çocuksuzluk motifi, anlatmalarda soylu Oğuz Beyleri arasında küçük düşmeye neden olur. Dede Korkut anlatmalarının ikisinde, Bayındır Han'ın kurduğu mecliste çocuksuz olan Oğuz Beyleri çocukları olmadığı için kendilerini eksik hisseder ve çare ararlar. Her iki anlatmada da çare duadır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Bonyunda, Bayındır Han yılda bir kez toy düzenler ve Oğuz Beylerini bu toya

davet eder. Bayındır Han'ın buyruğuyla oğlu olanlar ak atağa, kızı olanlar kızıl otağa konur ağırlanır. Oğlu kızı olmayanlar ise, kara otağa buyur edilip kara keçe altlarına serilir ve kara koyun yahnisi ikram edilir. Yerseler yesinler, yemezlerse kalıp gitsinler buyruğu, onları Allah'ın hor görmesi nedeniyle, Oğuz beylerinin de hor gördüğü açıklamalarıyla verilir. Bu anlatmada yer alan motif, Dirse Han'ın çocuksuzluğu nedeniyle küçük düşürülmesidir. Bu durum, onu kamçılar ve çocuksuzluk durumuna acil çare aramaya iter. Dirse Han bu duruma çok üzülür ve eşi ile bu duruma çare ararlar. Dirse Han, eşinin tavsiyesiyle bir toy düzenler, attan aygır, deve den buğra ve koyundan koç kırdırır. İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini toplar, aç görse doyurur, yalın görse giydirir, borçluyu borcundan kurtarır. Tepe gibi et yığdırır, göl gibi kırmızı sağıdırır. Hep birlikte ellerini açıp, dua ederler ve sonunda bir ağzı dualının duasıyla Allah onlara bir çocuk verir (Ergin 1994: 78-81).

Bay Büre Bey Bamsı Beyrek Bonyunda, Bayındır Han İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini sohbetine çağırır. Bu sohbette herkesin bir oğlu vardır. Bay Büre Bey, oğlu olmadığı ve bu nedenle kendinden sonra yerine geçip malını mülkünü, evini barkını idare edecek, soyunu devam ettirecek biri olmadığını düşünerek üzülmemektedir. Mecliste kendini eksik hisseden Bay Büre Bey, üzülmesinin nedenini söyler ve bir oğlu olmasını diler. Bay Bican Bey de bir kızı olmasını diler ve kızı olursa Bay Büre Bey'in oğluna vereceğine söz verir. Bunun üzerine Oğuz Beyleri el kaldırıp Allah'a dua ederler ve birkaç zaman sonra ikisinin de çocukları olur (Ergin 1994: 116-117). Bu anlatmada

doğrudan bir küçük düşme yer almasına rağmen, çocuksuzluk motifi ve Oğuz beyleri içinde bu nedenle kendini yetersiz hisseden Bay Büre Bey'in çaresizliği anlatmanın gelişmesini sağlamıştır.

2. Kahramanlık Göstermediği İçin Küçük Düşme

Dede Korkut anlatmalarının genelinde görüldüğü üzere, bir kahramana ad konulması ancak çocuğun baş kesip kan dökmesiyle gerçekleşir. Aksi durumda, bu kişi toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda "ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökme ad komazlar idi" ifadesi yer almaktadır (Ergin 1994: 118). Anlatmada Dirse Han'ın oğluna boğayı öldürdükten sonra, Dede Korkut tarafından "Boğaç" adı verilmektedir (Ergin 1994: 83). Kahramana ad konmasının temel şartı olan bu durum, anlatmalarda özellikle vurgulanmaktadır. Dede Korkut anlatmaları içinde iki anlatmada kahramanlık göstermediği için küçük düşme motifi yer almaktadır. Küçük düşme anlatmalarda toplanan bir meclis önünde gerçekleşmekte, kahramanlar yeterliliklerini kanıt için yurtlarından çeşitli sebeplerle ayrılmakta, fakat kâfir saldırısına uğrayıp esir alınmaktadır.

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boyunda, Kazan Bey mecliste karşısında oturan oğlu Uruz'a bakıp ağlamaktadır. Ağlamasının sebebinin Uruz'un on altı yaşına girmiş olmasına rağmen baş kesip kan dökmemesi, bu nedenle Oğuz içinde hediye almamış, adı konmamış olması olduğunu söyler. Bu durumdayken Kazan Bey öldükten sonra tacını ve tahtını oğluna veremeyecektir. Uruz bunun üzerine babasına bu hünerle-

ri baba oğuldan mı, oğul babadan mı öğrenir? Sen ne zaman beni alıp kâfir serhaddine çıktın? Ne zaman önümde baş kestir kan döktün? Ben senden ne öğrendim ne gördüm diye küçümseyen bir cevap verir. Kazan Bey oğlunun bu sözünü yerinde bulur ve oğlunu alarak yedi günlük bir ava çıkar. Bunu fırsat bilen kâfirler Kazan Bey ve oğlu Uruz'un üzerine gelir ve Kazan Bey ve Uruz kâfirlerle mücadele eder. Uruz tutsak olur (Ergin 1994: 153-162).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyunda, Uşun Koca'nın oğlu Egrek, tüm beyleri çiğneyip Kazan Bey'in divanına gelir, karşısına oturur. Bu durumdan rahatsızlık vardır. Bir gün Ters Uzamış adlı yiğit, Egrek'i baş kesip kan dökmeden, aç doyurup yalın giydirmeden böyle davrandığı için eleştirir. Bunun üzerine Egrek Kazan Bey'den akın diler ve kırk yiğidiyle akına çıkar. Bu akın sırasında kâfire tutsak olur (Ergin 1994: 225-226).

3. Yakınlarının Tutsak Edilmesi Nedeniyle Küçük Düşme

Dede Korkut anlatmalarında sıklıkla karşımıza çıkan tutsaklıktan kurtarma motifi, alp tipi kahramanın mücadeleye başlamasının en önemli nedenlerindedir. Anlatmalardan sekizinde yer alan tutsaklıktan kurtarma motifi, dört anlatmada oğulun babasını, iki anlatmada babanın oğlunu, bir anlatmada küçük kardeşin ağabeyini ve bir anlatmada ise kendisini tutsaklıktan kurtarması şeklinde görülür. Bu motif, alp tipi kahraman yapısını ortaya çıkaran temel motiflerdendir (Karakaş 2013: 1867). Tutsaklık, küçük düşme motifi için zemin hazırlamaktadır. Kahramanın kendisinin veya yakınlarının tutsak edilmesiyle ortaya çıkan bu durum, Oğuz beylerinin ve bey oğullarının baş

etmesi gereken temel sorunlardandır. Çünkü tutsak olma halinde kâfir tarafından uygulanan kâfirin yanı sıra elleri bağlı yayan yürütülmek, boynuna urgan vurulmak, arpa ekmeği acı soğan yemek, kara kepenek giymek vs. gibi uygulamalar küçük düşürücüdür (Ergin 1994: 169-171). Ayrıca kahramanın yakınlarının, özellikle de eşi ve annesi gibi yakınlarının tutsak edilmesi ve bu sırada onlardan sagrak sürmesi, döşeklerine girmesi gibi aşağılayıcı isteklerde bulunulmasıyla, dolaylı olarak kahramanın küçük düşürülmesi söz konusudur.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyunda, Kâfir Şekli Melik, Kazan Bey'in yurdunu, evini barkını yağmalamakla kalmaz; anasını, karısı Burla Hatun'u ve oğlu Uruz'u esir alır. Bunu duyan Karacuk Çoban, "Salur Kazan, Bey Kazan, ölü müsün, diri misin? Bu işlerden haberin yok mudur?" diyerek sitemde bulunur (Ergin 1994: 95-103). Kazan'ın eşi Burla Hatun, kâfir elinde tutsakken, kâfirler, Kazan'ı küçük düşürmek için karısını döşeklerine atmayı ve ona sagrak sürdürmeyi planlar. Bu duruma Burla Hatun'un oğlu Uruz da karşı çıkarak, kendi canını feda etmeyi göze alır (Ergin 1994: 105-107).

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boyunda, Salur Kazan'ın oğlu Uruz tutsak olduğu vakit, kâfirin Kazan Bey'i de öldürmek istemesi üzerine, Uruz babasına kendisini bırakıp gitmesini söyler. Kazan buna razı gelmez ve peki "benim namusum nereye varır?" diye cevap verir (Ergin 1994: 171).

Kazılık Koca Oğlu Yegenek Boyunda, Uşun Koca oğlu Segrek Boyunda ve Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarttığı Boyunda, ya-

kınlarının tutsak olduğu kahramanlardan gizlenmektedir. Anlatmalarda yakınlarını kurtarması gereken kahramanlar on beş, on altı yaşlarına geldiklerinde durumu öğrenir ve hemen onları kurtarmak için mücadeleye girerler. Kazılık Koca Oğlu Yegenek Boyunda, Kazılık Koca, on beş yıl önce oğlu henüz bir yaşındayken Düzmürd Kalesine esir düşer. On beş yıl sonra babasını öldü diye bilen oğlu Yegenek, Kara Göne Oğlu Budak ile tartışmasında, bu durumu öğrenir ve utanç duyar (Ergin 1994: 200). Uşun Koca oğlu Segrek Boyunda, Uşun Koca'nın oğlu Egrek kardeşi Segrek'in tutsak olduğunu öğrenince hemen onu kurtarmak ister (Ergin 1994: 225). Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarttığı Boyunda, Uruz Kazan'ın tutsak olduğunu öğrenince hemen onu kurtarmak ister (Ergin 1994: 239).

4. Kahramanın Mücadelede Başka Birinden Yardım Alması Sonucu Küçük Düşme

Gürol Pehlivan'ın ifadesiyle "Destanlar boyunca gördüğümüz üzere 'dedikodu' ve 'küçük düşmek' Oğuz kahramanlarının temel korkularından biridir" (Pehlivan 2014:109). Kahramanın ortaya çıkacak bir dedikodu neticesinde küçük düşeceğini düşündüğü temel sorun ise, mücadele esnasında bir başkasından yardım almasıdır.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyunda Kazan, kâfire varıp evini malını-mülkünü, karısını anasını ve oğlunu kurtarmayı planlarken, Karacuk Çoban'ın yardımını almayı reddetmiş ve eğer yardım alırsa, Oğuz Beylerinin başına "kakinç karkarlar" diye düşünmüştür (Ergin 1994: 105).

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyunda, Kan Turalı deve ile mücadele ederken, Oğuz Beylerinin Selcen

Hatun'un sözüyle savaştığını düşünebileceklerinden rahatsızlık duyar ve "Mere men bu devenün burnına yapışacak ol kız söziyle yapışdı dirler, yarın Oğuz iline haber vara, deve elinde kalmış idi kız kurtardı diyeler" şeklinde düşünür (Ergin 1994: 192). Anlatmada Kan Turalı, üzerlerine gelen düşmanla savaşırken, Selcen Hatun ona yardıma gittiğinde tanımaz ve düşmanı basar. Oğuz töresine göre, bir yiğit savaşırken habersizce düşmana saldırmak ayıptır. Kan Turalı Selcen Hatun'un da yardımıyla düşmanı basar. Fakat bu durumdan rahatsızlık duyar ve Selcen Hatun'un bu durumdan övünerek çevresine anlatacağını düşünür ve rahatsızlığını Selcen Hatun'la paylaşır (Ergin 1994: 195-197).

Begil'in üzerine kâfir Şökli Melik'in adamları saldırdığında Begil, oğlu Emren'e Bayındır Han'ın divanına gidip, Kazan Bey'e durumu anlatmasını ondan yardım istemesini söyler. Emren kendisi dururken, Kazan Bey'den yardım istemeyi uygun bulmaz (Ergin 1994: 220-221).

5. Kahramanın Mücadeleden Kaçması/Yenilmesi Nedeniyle Küçük Düşme

Türk destan geleneğinin bir parçası olan alp tipi kahramanın temel özelliği olaylar karşısında göstermiş olduğu cesarettir. Destanlarda tespit ettiğimiz üzere korkusuz bir şekilde düşmanla savaşan kahraman, sonunda başarıya ulaşır. Dede Korkut anlatmalarında da kahraman mücadele gereken her olayda cesaret göstermektedir. Bununla birlikte anlatmalarda kahraman kendisini zora sokacak bu durumdan kurtulmaya çalışmakta ve böylesi bir durumda Oğuz beyleri içinde küçük düşeceğini düşünerek mücadeleye dört elle asılmaktadır.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyunda, Kanlı Koca oğluna evlenmek istediği kızın babası Trabuzan tekürünün kızıyla evlenmek isteyen kişilerin üç canavarı öldürmesini şart koştuğunu söyler. Kan Turalı, bu durumu duyduğunda artık bu üç canavarla savaşmanın şart olduğunu, savaşan kaçarsa bunun kendisinin başına kaçınç, yüzüne tokunç olacağını söyler. Mücadele esnasında gücü ve azmi azalan Kan Turalı yiğitlerinden kendisini övmelerini ister. Bunun üzerine yiğitleri söyledikleri sözlerin içinde "Ala köpek enüğine kendüzin taladur mı Alp yiğitler savaş günü karımından kayurur mı" diyerek Kan Turalı'nın azmini yeniden kazanmasını sağlarlar (Ergin 1994: 185-192).

Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda da benzer bir durum yaşanır. Bamsı Beyrek, Banı Çiçek ile girmiş olduğu yarışta at sürmede ve ok atmada başarılı olurken, güreş esnasında gücünü ve azmini yitirerek zor durumda kalır ve "bu kıza basılacak olur isem Kalın Oğuz içinde başuma kahınc yüzüme tohınc iderler" diyerek azimle mücadeleye devam eder ve Banı Çiçek'i yener (Ergin 1994: 123).

6. Gereken İtibarı Görmeme Nedeniyle Küçük Düşme

Dede Korkut anlatmaları, Bayındır Han'ın buyruğunda olan Oğuz beylerinin başlarından geçen kimi olayların anlatmasıdır. Anlatmalar boyunca Oğuz beyleri için önem taşıyan kimi tutum ve davranışlar, bir başka ifadeyle örf ve âdetler bulunmaktadır. Anlatmalar içinde örf ve âdetlere aykırı kimi olaylar, Oğuz beylerinin itibarını zedelemektedir. Örneğin; Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyunda Bamsı Beyrek, bezirgânları kâfirlerin elinden kurtardığında kimliğini açık-

lamaz. Bay Büre Bey'in meclisine gelen bezirgânlar, o yiğidi orada görünce doğru onun elini öperler. Bunun üzerine Bay Büre Bey öfkelenerek, "Mere kavat oğlu kavatlar ata turur iken oğul elin mi öperler" der (Ergin 1994: 119-120). Bey dururken bey oğluna gösterilen itibar, anlatmalarda küçük düşürücü bir duruma örnek teşkil etmekle birlikte anlatmanın gelişimine katkı sunmaması nedeniyle bir motif değildir.

Dede Korkut anlatmalarının ikisinde gereken itibarın gösterilmemesi nedeniyle küçük düşme anlatmalarındaki olayların gelişimini sağlayan temel motiflerdendir.

Begil Oğlu Emren'in Boyunda avda hüner göstermesine rağmen, Kazan Bey'in "Bu hüner atun mıdur, erün midür?" sorusuna "At işlemese er öginmez, hüner atundur" cevabı üzerine Emren kendinin küçük düşürüldüğünü hisseder ve "Alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçığa baturdun" diyerek küser ve divanı terk eder (Ergin 1994: 217).

İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boyunda, Üç Ok ve Boz Ok yığınak olduğunda Dış Oğuz Beyleri çağırılmaz. Dış Oğuz Beyleri buna içerler ve asi olurlar (Ergin 1994: 243-244). Çünkü yazılı olmayan hukuk kurallarına göre bu yağma bütün beylerin hakkıdır (Dursun 2011: 119).

7. Beye ve Bey Oğluna Yakışmayacak Özellikler Nedeniyle Küçük Düşme

Dede Korkut anlatmaları içerisinde yalnız bir tanesinde karşımıza çıkan beye ve bey oğluna yakışmayacak özellikler nedeniyle küçük düşme motifi, Dirse Han'ın kırk yiğidinin kıskançlığı sebebiyle gerçekleşmiştir. Dirse Han'ın kırk yiğidi Boğaç'ın ken-

dilerine değer vermediğine içerleyip, bu oğlandan kurtulmak için bir komplo kurarlar. Oğlu Boğaç'a iftira atarlar ve Boğaç'ın terbiyesiz, nankör olduğunu, Oğuz'ın üstüne yürüdüğünü, güzel kızları zorla çekip aldığını, aksakallı kocalara sövüp, ak pürçekli kadınların sütünü sorduğunu söylerler. Dirse Han'a böyle oğul olmasındansa olmasının iyi olduğunu, böyle bir durumda olacağına ölmesinin daha iyi olacağını, bu nedenle oğlu Boğaç'tan bir şekilde kurtulması gerektiğini söylerler (Ergin 1994: 83-86). Gerçekte böyle bir durum söz konusu olmamasına rağmen kırk yiğidine inanan ve Oğuz beyleri içinde oğlundan dolayı küçük düşeceğini düşünen Dirse Han, oğlu Boğaç'ı av esnasında öldürmek ister. Bu durum daha sonra ortaya çıkan olaylara zemin hazırlar.

Sonuç

Sözlü kültür ürünleri olan destanlar, temelde alp tipi kahramanın maceralarına yer verirken diğer taraftan kahramanın üyesi olduğu toplumun yüzyıllar içinde oluşturduğu değer yargılarının savunuculuğunu yaparlar. Toplumun değer yargılarına ters düşen her eylem, söz ve ifade destanda cezalandırılır, değer yargılarıyla uyum içeren davranış ve ifadeler ise ödüllendirilir. Böylece anlatma, bünyesinde barındırdığı toplumsal yapıyı koruma ve yaşatma işlevini tam olarak yerine getirir.

Destanlar, bireyin dolayısıyla da toplumun kendini gerçekleştirdiği anlatmalardır. Bu nedenle anlatmalarda küçük düşme motifi, öncelikle kahramanın kendini ispat etmesi işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Kahramanın toplumun değer yargılarına, gelenek ve göreneklerine aykırı olan davranış ve durumlarının göz önüne serilerek,

temel problemlerden biri haline getirilmesi anlatmaların konusunu şekillendirmektedir. Bu açıdan motif, anlatmalarda konu oluşturuvcu veya bir başka ifadeyle doğurgan bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dede Korkut anlatmalarında belirgin bir yeri olan küçük düşme motifi, anlatmalarda genellikle olayları başlatan temel motiflerden biridir ve konu akışını belirgin bir şekilde etkilemektedir. Çocuk sahibi olamadığı için küçük düşürülen Dirse Han, bir an önce bu soruna çare arar ve çareyle birlikte sorun çözümlenir; Kazan Bey oğlu Uruz, Uşun Koca oğlu Egrek ancak kan döküp, düşman öldürünce mecliste yer alma hakkını elde ederler; Kazılık Koca oğlu Yegenek, Uşun Koca oğlu Segrek, Salur Kazan'ın oğlu Uruz ve hatta Kazan Bey anlatmalarda yakınları esir edildiği için küçük düşürülen kahramanlardır ve ancak onları kurtardıktan sonra toplumun saygısını geri kazanabilirler.

Doğurgan bir özelliği olan bu motif, Oğuz toplumun değer yargılarını da gözler önüne sermektedir. Motif ile beylerin ve bey oğullarının nasıl davranmaları ve ne tip özelliklere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Oğuz beyleri, kendilerinden sonra ocağını tüttürecek bir yiğit oğlan sahibi olmak isterler. Bu durum aslında bir dileğin ötesinde zorunluluktur. Yiğitlik göstermeyen bey oğullarının toplum içinde adı bile yoktur.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan. "Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, TDK, Ankara, 1989: 253-262.

Dostoyevski. *Yeraltından Notlar*. Çev. Mehmet

- Özgül. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Dursun, Aysun. "Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Fall 2011: 107-122.
- Ekici, Metin. *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel, 2013.
- _____. "Dede Korkut Kitabı ve Slav Destanları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. I, S. 41, 1998:51-60.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Hzl. Mehmet Kaplan. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1976.
- Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi 01.07.2015.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Jung, Carl Gustav. *Keşfedilmemiş Benlik*. İstanbul: İlhan yayıncılık, 1999.
- Karakaş, Rezan. "Dede Korkut Hikâyelerinde 'Tutsaklıktan Kurtarma Motifi' ve 'Bey Oğulları' Arasındaki İlişki", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1, Winter 2013: 1867-1879.
- Köknel, Özcan. *Korkular, Takıntılar, Saplantılar*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1988.
- Meletinskiy, E. *O Literaturuh Arhetipah*. Rossiyskiy Gosudarstvenniy Universitet, Moskova, 1994.
- Pehlivan, Gürol. *Dede Korkut Kitabında Yapı, İdeoloji ve Yaratım*. Ege Üniversitesi, Türk Dünyası araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilim Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014.
- Putilov, Boris Nikolayeviç. "Motif Kak Syujeto-obrazuyuşçiy Element", *Tipologičeskie İssledovaniya Po Folkloru Sbornik Statey Pamyati Vladimira Yakovleviça Proppa*, Moskova, 1975: 141- 155.
- Thompson, Stith. *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folk-tales, ballads, myths, fables, medieval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Revised and enlarged. edition. Bloomington: Indiana University Press, 1955-1958. <http://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/>
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual, 2007.
- Yıldız, Naciye. "Türk Destanlarında Çocuksuzluk", *Millî Folklor*, S. 82, 2009: 76-88.